

RÁNKI GYÖRGY

20 éves a Történettudományi Intézet

A jubileumok többnyire a számadás és dícsérvés ösztönzői, szinte csábítanak emlékezésre; eredményeink felsorolására, igazi vagy vélt sikereink felidezésére, az elvégzett munka önkritikai megjegyzésekkel is tüzdelt értékelésre. A Történettudományi Intézet fennállásának 20. évfordulóját ünnepeelve, mi sem lenne egyszerűbb, mint terjedelmes beszámolóban értekezni, milyen területeken milyen eredményeket ért el az Intézet, milyen publikációi jelentek meg, milyen kutatásokkal mélyítette el népünk történelmi ismereteit, hogyan járult hozzá a marxista történelem-szemlélet meghonosodásához és formálódásához Magyarországon, miként szerzett az utóbbi években munkájának és kollektívájának egyre nagyobb tudományos tekintélyt nemzetközileg, miként vált és maradt a marxista szemlélet elmélyítésének és megújulásának fő harcosává a történetírásban az SzKP XX. kongresszusa után, a MSzMP művelődés- és tudománypolitikájának kialakulásával. Sorolhatnánk számokat, neveket és témákat, de úgy gondoljuk, ez részben fölösleges. Rendelkezésünkre áll az Intézet 15 éves fennállása alkalmából éppen a Történelmi Szemle hasábjain közzétett bibliográfia. Abban az újabb összeállításban pedig, melyhez az Intézet elmúlt esztendeiről igyekeztünk számot adni, további 400 könyv, monográfia s tanulmány címe tanúsítja, hogy az Intézet munkatársai az elmúlt években sem tétlenkedtek, s munkájukkal hozzá kívántak járulni, — s talán szerénytelenség nélkül mondhatjuk, — hozzá is járultak az új, marxista történettudomány megerősödéséhez, egy új, szocialista történelmi tudat kialakulásához. Az Intézet irányításával s tagjainak jelentős közreműködésével készülnek az egyetemi tankönyvek, az Intézet neve szerepel a kétkötetes Magyarország története 50 000 eladott példányán. Szinte közhely tehát leszögezni, hogy a Történettudományi Intézet a magyar történettudománynak valóban központi műhelye, hogy egyre szélesebben kibontakozó tudományos élete, vitái és alkotásai — nem utolsósorban a más történet-szintéményekkel való jó együttműködés folytán — döntően befolyásolják egész tudományágunk helyzetét, módszertani és elvi fejlődését, gondolkodásmódját, probléma-látását.

Lehetséges-e egy két évtizede működő, közel félszáz igen különböző érdeklődésű tudományos dolgozót foglalkoztató intézmény esetében valamiféle közös módszerről, hozzáállásról, esetleg közös alkotói felfogásról beszélni a marxista történet-szemlélet, a dialektikus és történelmi materializmus szélesebb keretein belül? A történettudományi publikációk, a kutatások számszerű eredményein túl beszélhetünk-e a Történettudományi Intézet valamiféle egységes jellegéről, sajátos színéről a magyar történettudományban? S ha igen, mivel, hogyan jellemezhetjük ezt a helyet? Mindenek előtt szeretnénk leszögezni, véleményünk szerint valóban lehet beszélni egy sajátos egységes alkotói felfogásról a Történettudományi Intézet vonatkozásában. Beszélhetünk erről akkor is, ha nemcsak különböző korosztályokhoz tartozó, de bizonyos mértékig eltérő alkotói mód-

szerű, tudományos érdeklődésű kutatók kollektívájáról van szó. Beszélhetünk akkor is, ha több tudományos kérdésben az Intézet tagjai nincsenek egy véleményen — jaj is annak a tudományos intézménynek, ahol ez nincs így, — s ha az intézeti tudományos szemlélettől mi sincsen távolabb, mint valamiféle monolitikus egység. Az Intézetben mindig igen nagy súlyt helyeztek a magas szakmai színvonalra, s a marxista eszmeiségért folytatott küzdelem még az 50-es években sem vagy csak kevésbé lehetett szürke és felszínes alkotások menlevele. Az MSzMP tudomány-politikájának kibontakozása révén azonban lehetővé vált, hogy a magas elméleti követelmény és szakmai elmélyültség a történettudományi kutatómunka elengedhetetlen alapjává váljék, s ilyen tartalommal alakuljon ki egység az Intézet lassan négy generációt felölelő (az intézet egyike a legtöbb 30 éven aluli kutatót foglalkoztató társadalomtudományi intézeteknek) kutatógárdájának munkásságában.

A Történettudományi Intézet szemléletére jellemző az a felfogás, mely szerint a marxizmus, a kommunista eszmeiség csak magasfokú tudományosság révén töltheti be szerepét, s csakis akkor, ha színvonalas, tehetséges művekben valósul meg. Nem kétséges, hogy e nézet kialakulásában döntő szerepe volt Molnár Eriknek, aki 17 esztendőn át az Intézet élén állt, s alkotó életművével egyaránt buzdított a marxizmus önálló alkalmazására s magasfokú szakmai igényességre. Az Intézet ezen a nyomon határolta el magát mindattól s mindazoktól, akik a történettudományból, különösen a modern kor történetírásából publicisztikát akartak csinálni, s akik alapvető kérdések hangsúlyozása címén a történelmi folyamatok bonyolultságától kívántak eltekinteni. A Történettudományi Intézet munkatársait marxista szemlélet vezeti, tanultak, tanulnak, új és új gondolatokat merítenek a marxizmus klasszikusaitól. Rendkívül nagy horderejűnek, világot formálónak tartják a marxista elméletet és módszert, éppen ezért nem osztják azt a — sokszor a felkészültség hiányosságából származó — kishitűséget s önbizalomhiányt, a marxista tudomány valóságos lehetőségeit alábecsülő nézetet, mely a marxista történettudomány egy vagy egy-néhány régebbi tétele megállapításának módosítása vagy elvetése esetén a marxizmus egész épületének összedőlésétől fél, vagy legalábbis ezt hangoztatja. Az Intézet munkatársai és vezetői úgy vélik, hogy a történetírói módszer lényegét a marxizmus szellemében a történelem beható tanulmányozása kell, hogy alkossa: a marxista gondolat szabad terjedése, a problémák bátor feltárása, a történeti kritikai szemlélet. — Ni Dieu ni maître — volt a korai francia munkásmozgalom egyik újságjának címe; bizonyos áttétellel ez a gondolat, mely e címben kifejezésre jut, jellemző a mi tudomány szemléletünkre. Nem fogadjuk el a hagyományos, megkövesedett nézeteket tekintélyi alapon, bármennyire tisztában vagyunk a szokások nagy erejével. Nemcsak történelmünkhöz, de a korábbi történetfelfogáshoz is kritikailag viszonyulunk, nem azért, hogy elveszük azt, ami helyes és értékes benne, hanem azért, hogy a tudományos kritika rostjában átszűrve az eddigi eredményeket, csakis a valós, s ne a talmi tételek váljanak szemléletünk részévé. Az Intézetben az alkotó munkának, s nem az ismert nézetek ismételtetésének van becsülete. Tudjuk, hogy a tudományban új eredmény nem születik átgondolt elméleti munka, merész hipotézis-állítás nélkül. Ezt ma történettudományunk fejlődése szempontjából kulcskérdésnek tartjuk, ezért munkánkban, vitáinkon bátorítjuk az új elméleti eredményeket, s úgy véljük, mind a magyar történelem egyes korszakai elvi kérdéseinek tisztázásában és kidolgozásában, mind a történettudomány általános elvi és módszertani kérdéseinek az alkotó marxizmus szellemében történő felvetésében s megoldásában értünk is el bizo-

nyos eredményeket. Az alkotó marxizmus szellemének ápolása tehát az egyik fő jellemvonás, mely az Intézet munkáját egyre inkább meghatározza, sajátos helyét a magyar történettudományban különösen markánsan kirajzolja. S ez az, amit a jövőben is tudatosan tovább akarunk fejleszteni.

Az Intézet tagjainak többsége a magyar nép történetének különböző kérdéseit tanulmányozza, ami természetesen az Intézet legelső feladata. A magyar nép múltjának feltárásával, történeti fejlődése összefüggéseinek, problémáinak és ellentmondásainak bemutatásával adhatunk legtöbbet a jelen számára is. Ebben a vonatkozásban az Intézet munkatársai elsőként szakítottak avval a gyakorlattal, mely a nagy történelmi pillanatok összefüggő lánczá illesztésére irányult, és mellőzte a láncszemek közti hétköznapiakat. Mi nem egyoldalúan az ünnep- és gyásznapi történelmet akarjuk feltárni, nem csupán a diadalt, vagy a gyakori bukást akarjuk bemutatni; nem csak a pozitív, a kiemelkedő időszakokat kívánjuk ábrázolni, mikor a magyar nép a nemzetközi haladás élvonalában járt, de a vereségeket követő hosszú évtizedeket is, mikor a reakció úrrá tudott lenni eme erőfeszítéseken. Ezekben a szakaszokban a magyar történelem lapjai nem voltak fényesek, de a magyar nép akkor is élt, dolgozott s új eszméket, új anyagi javakat termelt, s a felemelkedés útját kereste. „A történelem történik” — írta Marx egyik levelében. Ennek a közhelyes, de mégis mélyértelmű — és sokszor figyelmen kívül hagyott — megjegyzésnek igyekszünk érvényt szerezni kutatásainkban, úgy értelmezve azt, hogy a történelem fejlődésmenete és következményei nem válhatnak a történészi önkény áldozatává.

Időben, tematikában egyaránt a történelem egészét kutatjuk. A történelem egészét, melyben az osztályharc az előrehajtó erő. Arra törekszünk azonban, hogy felfogásunk mentes legyen az egyes társadalmi osztályok szerepének idealizálásától, egyoldalú beállításától: a különböző korszakokban a különböző társadalmi osztályok szerepét s egymáshoz való kapcsolatát dialektikusan ábrázolja; megszabaduljon a történelem idealizálásától, a hamis történelmi analógiáktól, későbbi korszakok kérdésfeltevésének más korszakokra való visszavetítésétől, szubjektív normáknak a történeti fejlődésmenettel szembeni követelményként való felállításától. Nem vagyunk hívei annak a történetírói módszernek, melyet Kemény Zsigmond így jellemez: „lefolyt idők embereim mindig azon jellemvonásokat fedezték fel, amelyekre szükségük volt, hogy rögtönzött állításaik érvényességére a történelem bélyegét nyomhassák.” Tisztában vagyunk azzal, hogy az a történész, aki a múltat hamisan tanítja, a jövő utópikus felfogásának csírát hinti el. A szocialista történelemtudat pedig valóságtudat, melytől mind a pesszimizmusnak, mind az utópizmusnak távol kell állnia. A magyar nép történelmének kutatása nem provincializmus, de lehet a magyar nép történetét provinciálisan kutatni.

A magyar nép történetének művelése azonban nem jelenti azt, hogy munkánkat Magyarország történetére korlátozzuk. „Mivel csak Franciaországot tanulmányoztuk, nem értettük meg azt sem” — mondta egyszer szellemesen egy francia író. Mi meg akarjuk érteni s értetni a magyar nép történetét, ezért elengedhetetlenül szükségesnek tartjuk, hogy a magyar nép történetét egyetemes történeti szemlélettel, a haladás és reakció nemzetközi harcával összefüggésben, a szomszéd népek történetével fennállt állandó kölcsönhatásában szemléljük. Fel szeretnénk ismerni s levonni tanulságait annak, hogy Kelet-Európa népeinek története évszázadokon át összefonódott, szembenállásuk s vitáik mindig valamennyiük kárát eredményezték, valamennyi bukásához vezetett, s felemelkedésük csak az együttműködés eredménye lehet. Egyetemes történeti szemlélet, Kelet-

Európa sajátos problémáinak kutatása, a magyar nép szerepének sokoldalú értékelése, a magyar állam elnyomó funkciójának — midőn volt — bemutatása s kritikája, de értékeinek, eredményeinek feltárása határozza meg ezt a szemléletet. Ebben látjuk a hazafiság és internacionalizmus helyes egybekapcsolását. A történeti kép teljességére, sokoldalú bemutatására irányuló törekvés, a magyar nép történeti útjának internacionalista szellemű megvilágítását tekintjük az Intézet alkotó módszere másik fontos jellemvonásának.

A történettudomány politikai tudomány; alkalmazása, eredménye fegyver a nemzetközi ideológiai küzdelemben szintűgy, mint a hazai eszmei tisztázódásért folyó vitákban. A Történettudományi Intézet munkatársai számolnak ezzel, s megtisztelő feladatuknak tartják, hogy munkájukkal közvetve nemes célok érdekében folyó küzdelmet támogathatnak. Nem véletlen, hogy az Intézet tudományos alkotómunkája különösen az utóbbi években terebélyesedett ki, s mélyült el, midőn a MSZMP politikája hazánkban megteremtette a szocialista tudományos alkotómunka szélesebb lehetőségeit. Számunkra az elvi alapot s kiindulópontot a MSZMP tudománypolitikai irányelveiben is rögzített álláspont képezi. Ezekben az elvekben látjuk a tudomány felvirágzásának döntő lehetőségeit s kötelességünknek tartjuk, hogy ezen elvek érvényesítése mellett tudásunkkal, képességeinkkel messzemenően kiálljunk. De a politikai küzdelemben való részvétel tudományos eszközeit keressük, abból kiindulva — s ez messzemenően egybeesik az Irányelvek intencióival —, hogy a társadalomtudomány tudomány, nem pedig szándékolt politikai propaganda. Véleményünk szerint ez két összefüggésben is meghatározza a munkamódszereinket: Egyrészt úgy véljük, hogy a szocialista tudatért folyó küzdelemben nem pillanatnyi taktikai célok, közvetlen aktuálpolitikai feladatok tudományos igazolása a feladatunk, mint ahogy érvényben levő elfogadott tételek visszhangozása s megerősítése sem. A történettudomány az igazság feltárásával, a történelem egészének bemutatásával járul hozzá a jelen problémák megoldásához. Nem a mindent megoldó kulcsot akarjuk ahhoz szállítani, amint hogy ez nem is lenne lehetséges. Úgy véljük azonban, hogy a történelem gazdag tárházának tanulmányozása választ adhat napjaink több kérdésére, elősegítheti a társadalmi s gazdasági mozgás megértését, a lehetséges alternatívák közül a legjobb változat megtalálását. Nem abszolutizáljuk, nem túlozzuk el a segítségnyújtás lehetőségét. A leggazdagabb történeti tapasztalat, a legeredményesebb történeti kutatás sem mentesítheti a mai nemzedéket az alól, hogy alkotó módon, saját maga találja meg válaszait a ma által feltett kérdésekre, s nem elsősorban a történeti múltra, hanem a jelenre tekintve formálja a jövőt. De nem is becsüljük alá a történettudomány lehetőségeit. Jelen problémáink megértését ugyanis a történelmi tapasztalat teljessége — s nem egyetlen változat vagy lehetőség kiragadása — nagymértékben megkönnyítheti, megóvhat bennünket attól, hogy a jelent s a jövőt a múlttól elszakítva hamisan lássuk, hogy a változás és folytonosság dialektikáját a történelemben félreismerjük. Sablonos válaszokkal, hamis, történetietlen analógiákkal, a hazai fejlődés sajátosságainak figyelmen kívül hagyásával, az egyetemes történeti fejlődésből való kiragadásával hibás iránytút adna a történész a jelen harcossainak, valójában útvesztőbe, zsákutcába juttatná őket. Amikor nemcsak tanulságokat akarunk a jelen megértéséhez szolgáltatni, mikor nem kész válaszokat és formulákat, hanem támpontokat akarunk csak nyújtani a jelen küzdelmeihez, akkor segítjük azt igazán, akkor tesszük lehetővé a helyes tájékozódást, nyitva hagyva a lehetőséget az alkotó, teremtő gondolkodás számára.

Ugyanakkor felfogásunk meghatározza hozzáállásunkat a világ tudományos gondolkodásához is. Munkánkkal — ismétljük — a nemzetközi ideológiai harc-

hoz, a társadalomtudományok terén folyó eszmék küzdelméhez kívánunk hozzájárulni. De ebben a küzdelemben a legmodernebb eszközökkel, a tudományos fegyverzet lehető teljességével óhajtunk résztvenni. Ezért a tudomány eredményeinek nem származását, hanem funkcióját nézzük. Ezért keressük mindazt, ami a tudományban új, aminek vagy akinek van tényleges mondanivalója. *Ezért midőn az elméleti kérdésekről vitatkozunk a polgári társadalomtudománnyal, új eredményeit, értékeit elismerjük, s amennyiben a marxista felfogásban adaptálható, alkalmazzuk is azokat.* Lenin egyszer azt mondta, hogy a szocializmus akkor győz a kapitalizmus felett véglegesen, ha a munka magasabb termelékenységét tudja biztosítani. A társadalomtudományban szintén akkor tudjuk megbizonyítani véglegesen a marxista társadalomtudomány fölényét, ha általában — de nemcsak általában, hanem részleteiben is — helyesebb választ tudunk adni a tudomány problémáira. Éppen ennek biztosítása követeli meg a nyitottságot, az érzékenységet, a tudományos érzéket, s nem utolsósorban az eszmei határozottságot. Nem szidni kívánjuk a polgári tudományt, hanem annál jobbat produkálni. Feladatunk nemcsak a burzsoá ideológia elleni védekezés, hanem a marxista ideológia terjesztése is. Ezzel szolgáljuk a leghatékonyabban szocialista társadalmunk mai célkitűzéseit, s ebben a szocializmus, a MSzMP feladatainak ilyen értelmű *elvi, tudományos* támogatását tekinthetjük a Történettudományi Intézet tudományos szemlélete, munkamódszere további fontos karakterisztikájának.

Nem szokványos szóvirág, hanem nagyon is élő valóság, hogy az Intézet előtt álló közeli feladatok nagyobbak, fontosabbak, mint a korábbiak. A készülő 10 kötetes magyar történet munkálataiban — természetesen nem egyedül, hanem hagyományaihoz híven más történeti intézményekkel összefogva —, a Történettudományi Intézet vállalta — helyzeténél és felkészültségénél fogva — érthetően a döntő feladatokat, a korábbinál nagyobb munka-koncentrációt.

Ha az Intézet kitart a marxista tudományosság magas igényessége mellett, ha képes lesz hazánk igaz történetének egyetemes történeti összefüggésekben való vizsgálatára, s a szocialista hazafiság s nemzetköziség összekapcsolására, ha képes lesz a tudomány új eredményeinek és módszereinek helyes értelmezésére és felhasználására, ha munkáját áthatja a szocialista tudat formálásában ránk háruló fontos feladatok teljesítésének igénye, akkor bizonyosak lehetünk, hogy a következő, a 25 éves jubileumon már újabb nagy munkák eredményes lezárásáról adhatunk számot.